

גבולות הכיבוש ותחומי השבטים

גבולות הכיבוש, תחומה של א"י וחלקי השבטים חשובים הם, עד שבצד חמשה חומשי תורה ניתן לישראל גם ספר יהושע שערכה של ארץ ישראל הוא. נבאר לפנינו את חשיבותן. גבולות ארץ ישראל ממערב לירדן נתחמו בתורה בפר' מסעי, "זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבלתיה והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום וגו' (במדבר לד, ב-יב), ומונה והולך את הגבולות מדרום וממערב ומצפון וממזרח. ויש לעיין לאיזה צורך נאמרו הגבולות הרי נאמר "כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה" (דברים יא, כד), ושנינו בספרי שם, שכל מקום שיכבשו אחר כיבוש ארץ ישראל יהיה דינו כארץ ישראל, ונוהגות בו מצוות התלויות בארץ [וראה רש"י בפר' מסעי שכתב שהגבולות למצות הנוהגות בא"י, ועיין בקובץ הערות תקכ"ט מה שהקשה על דבריו].

ונראה שגבולות פרשת מסעי נאמרו כלפי דברים האמורים בפרשה שם, שהם דיני חלוקת הארץ: א) חלוקה לשבטים דוקא, ב) שהחלוקה תהיה שיוונית¹⁹, ג) שהחלוקה תהיה על פי גורל ואורים ותומים.

עבר הירדן אינה כלולה בגבולות אלה, שם היתה החלוקה בלא גורל ואורים ותומים, אלא ע"פ נתינת משה מפי ה', ובחלקים שאינן שוים (ופרטים אלו יתבארו להלן). ולכן נאמר בסוף פרשת הגבולות "זאת הארץ אשר תתנחלו אתה בגורל אשר ציוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה" (במדבר, לד, יג).

מגבולות אלו האמורים בפר' מסעי, הפקעו בני גד ובני ראובן, כמו שנאמר שם "כי לקחו מטה בני הראובני לבית אבותם, ומטה בני הגדי לבית אבותם וחצי מטה לקחו נחלתם, שני המטות וחצי המטה לקחו נחלתם מעבר לירדן יריחו קדמה מזרחה" (יד-טו). אך אם יכבשו עם ישראל ארצות נוספות ב"כבוש רבים", יהיה גם בני ראובן וגד בכלל החלוקה בשוה עם כל ישראל.

כאמור, ארץ ישראל בגבולות האמורים בה - מתחלקת לשבטים דוקא, כמו שנאמר "לשמות מטות אבתם ינחלו" (במדבר כו, נה). ולכן גרים שאינם נכללים בשבטי ישראל לא קבלו חלק בארץ, וכך דרשו זאת חז"ל "לשמות מטות אבותם ינחלו - יצאו גרים ועבדים" (ספרי במדבר פרשת קרח פיסקא קיט).

רבי חיים הלוי סולובייצ'יק זצ"ל אומר שאף שמדיני אר"י שתהא מתחלקת לשבטים, אך דין זה אינו אלא בארץ בגבולות האמורים בתורה, אך בארץ ישראל המתקדשת בכבוש רבים מדין "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם", אף שדין אר"י לה למצוות התלויות בארץ, אך היא נחלקת לכל אחד ואחד כפרט וכיחיד, ולכן אף גרים יטלו שם חלק, שדין חלוקת שבטים לא נאמרה אלא בארץ המובטחת.

¹⁹ לדעת הרמב"ן בפר' פנחס (כו, נד) חלקי השבטים היו שוים. ולדעת רש"י (במדבר כו, נד) כל שבט קיבל לפי גודלו. אבל גם חלוקה זו היא שיוונית. אך בעבר הירדן לא היו החלקים שוים ואף לא לפי גודל השבט כדלהלן.

עבר הירדן מכלל ארץ ישראל

בגמ' במס' נדרים (כ"ב ע"ב) אמרו "אמר רב אדא ברבי חנינא: אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא", ספר יהושע בו מפורשים גבול הנחלות אשר נחלו השבטים, הם "ערכה של ארץ ישראל". מהטעם הנזכר, נכללו בספר יהושע (פרקים י"ב-י"ג) גם כבושי משה רבינו בעבר הירדן, ששם נחלו שבטי ראובן גד וחצי המנשה. והואיל ונכללו חלקי עבר הירדן בחלוקת השבטים, הרי שגם עבר הירדן היא בכלל "ארץ ישראל". ביהושע בתחילת פרק י"ב מתאר הכתוב בכללות את גבול כבושי משה רבינו, בממלכות סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן, ונאמר בסופם:

משה עבד ה' ובני ישראל הכום, ויתנה משה עבד ה' ירושה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה (יהושע יב, ו).

להורות שהיה הכיבוש כדין "כיבוש רבים", אמר הכתוב שמשו רבינו - שהוא מלך ונביא, ובני ישראל הכום, וכמו שכבר הובא מהרמב"ם בפ"א מהלכות תרומות (הלכה ב): "ארץ ישראל האמורה בכל מקום, היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים".

אמנם דעתם של רבים מהראשונים היא, שעבר הירדן לא היתה מארץ ההבטחה (וכמו שיבואר להלן), אך אעפ"כ נתקדשה עבר הירדן בקדושת הארץ מדין "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתתיו" (יהושע א, ג). שלמדנו מפסוק זה שכל מקום שכובשים אף חוץ לגבולי ארץ ישראל - ב"כבוש רבים" - נעשה לארץ ישראל, ונהגות בו מצוות התלויות בארץ. ולשון רש"י בתחילת יהושע "ושנינו בספרי אם ללמד על תחומי ארץ ישראל, הרי הוא אומר 'מן המדבר והלבנון', אם כן למה נאמר 'אשר תדרוך', אף חוצה לארץ, משתכבשו את הארץ כל מה שתכבשו חוצה לארץ יהיה קדוש ויהיה שלכם".

אך קשה, הרי עבר הירדן נכבשה קודם כיבוש ארץ ישראל, ואם כן למה היא נכללת בכלל ארץ ישראל ונהגות בה כל המצוות. הרי נרמז בלשון רש"י (הנ"ל), שדין זה - שאף חוצה לארץ מתקדשת - הוא דוקא אם כבשו חוץ לארץ אחרי שכבשו את כל ארץ ישראל, "משתכבשו את הארץ כל מה שתכבשו חוצה לארץ יהיה קדוש ויהיה שלכם", ולכן אמרו בספרי סוף פר' עקב שסוריא נחשבת ככבוש יחיד, הואיל ונכבשה קודם גמר כיבוש א"י. וא"כ עבר הירדן שנכבשה קודם ארץ ישראל, למה חל בה דין ארץ ישראל למצוותיה.

והמלבי"ם כתב שזוהי כוונת הכתוב כאן "משה עבד ה' ובני ישראל הכום":

משה עבד ה'. ר"ל שעשה זאת על פי ה' - הגם שלא היה שייך אל ארץ ישראל והיו מצווים שלא לכבוש ח"ל קודם א"י, כמ"ש בספרי סוף עקב.

וכבר קדמו האור החיים הק' בפר' מטות שכתב שבני גד ובני ראובן אמרו בבקשתם את עבר הירדן "הארץ אשר הכה ה' לפני עדת ישראל ארץ מקנה היא" (במדבר לב, ד), ולמה הדגישו בדבריהם "אשר הכה ה'", אלא לומר: "משונה כיבוש זה לפי שהיה במאמר ה', כי הוא אמר אל משה על ארץ סיחון (דברים ב, כד) החל רש וגו'", ולכן הכיבוש מועיל להיותה כארץ ישראל אף שכבשוה קודם ארץ ישראל. שהתורה קבעה סדרי הכיבוש, וקבעה שארץ ישראל קודם לחו"ל, אך

נחלת ארץ ישראל

עבר הירדן שהיה בצווי ה' "החל רש וגו'", הרי כך היה צריך להיות סדר הכבוש, ולכן נכללה עבר הירדן בכלל ארץ ישראל.

ובשאלה הנזכרת האם עבר הירדן היא מארץ ההבטחה, נחלקו בזה הדעות: דעת האבן עזרא, שאינה עבר הירדן מארץ ההבטחה, שבתהילים קל"ו עה"פ "לסיחון מלך האמורי כי לעולם חסדו, ולעוג מלך הבשן כל"ח, ונתן ארצם לנחלה כל"ח, נחלה לישראל עבדו כל"ח", כתב האב"ע "ונתן ארצם לנחלה - שלא היה בברית לתת להם על כן הזכירה נחלה". כוונתו שהזכיר הכתוב חסד בנתינת נחלת סיחון ועוג לנו. וכן כתב המאירי בפירושו לתהלים שם: "ארץ סיחון ועוג היתה חסד מאת האל, שבעבר הירדן לא ניתן לאברהם אבינו אלא ארץ שבעה עממין, ושלושה שהם מואב אדום ועמון הם קיני קניזי וקדמוני והם עשרה, ובארץ סיחון ועוג הוא שאמר לשון חסד, אבל ארץ כנען כבר ניתנה לאברהם".

וכן דעת רבי אליעזר אשכנזי בספר מעשי ה' (מעשה אבות פ"י) שכתב שהאות שהדברים כן "מה שנאמר בפר' דברים ששלח משה מלאכים לסיחון: אוכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי רק אעברה ברגלי, כאשר עשו לי בני עשו הישבים בשעיר והמואבים הישבים בער עד אשר אעבור את הירדן אל הארץ אשר ה' אלקינו נתן לנו (דברים ב, כח-כט), כנראה שאותו האמורי ר"ל סיחון ועוג לא ניתן לאברהם". שהרי אומר לסיחון שרוצה לעבור בגבולו אל הארץ אשר ה' אלקינו נתן לנו, א"כ משמע שארצו של סיחון אינה ארצנו.

וסעד לשיטתם גם מהכתובים בספר נחמיה:

ותתן להם ממלכות ועממים ותחלקם לפאה, ויירשו את ארץ סיחון ואת ארץ מלך חשבון

ואת ארץ עוג מלך הבשן, ובניהם הרבית ככוכבי השמים ותביאם אל הארץ אשר אמרת

לאבותיהם לבוא לרשת, ויבאו הבנים ויירשו את הארץ (נחמיה ט' כב-כד).

הרי שהוציא הכתוב ארצות סיחון ועוג מכלל "הארץ אשר אמרת לאבותיהם". אך כפי שלמדנו, נתקדשה גם עבה"י בקדושת הארץ בכיבוש ראשון למרות שאינה מארץ ההבטחה מדין כל מקום אשר תדרוך וגו'.

אך שיטת הרמב"ן, שעבר הירדן כולה נחלת אבותינו היא לכל דבר ומכלל ארץ ההבטחה. בבמדבר (כ"א, כ"א) על מה שנאמר שם "וישלח ישראל מלאכים אל סיחון מלך האמרי לאמר, אעברה בארצך" כתב הרמב"ן:

"מה שאמר לו "אעברה בארצך" זה היה משה עושה מעצמו דרך פיוס, כי ארץ סיחון ועוג

ירושתם של ישראל היתה כי לאמורי היא, והיה מן הדין שאם יענו שלום ופתחו להם

שיהיה כל העם הנמצא בה להם למס ועבדום".

הנה קורא הרמב"ן לארץ סיחון ועוג "ירושתם של ישראל", וכן מנמק את דבריו "כי לאמורי היא", כלומר שהרי האמורי הוא משבעה עממין, וכיון שארצם היתה מלכות האמורי הרי ארצם מכלל ארץ ז' עממים ומכלל ארץ ההבטחה. ולכן אף אם הדין נותן שקוראים להם לשלום, אך היינו רק בתנאי מס ועבדות (דברים כ, יא), ומשה שבקש מהם רק לעבור בארצם ולא רצה להלחם בהם, עשה זאת דרך פיוס ולא מחמת מצות קריאה לשלום. ויש שיטות נוספות בענין עבר הירדן.

חלוקת עבר הירדן לבני ראובן וגד

נבאר לפנינו, שאופן חלוקת עבר הירדן לבני ראובן גד וחצי המנשה, היתה שונה מדרכי החלוקה בארץ כנען. ביהושע פרק י"ג נפרטו גבולות חלקי השבטים שנחלו בעבר הירדן, וכך נאמר:

עמו הראובני והגדי לקחו נחלתם, אשר נתן להם משה בעבר הירדן מזרחה, כאשר נתן להם משה עבד ה' (פס' ח).

יש כאן כפילות בפסוק: אשר נתן להם משה וגו' כאשר נתן להם משה עבד ה'. יתכן, שתחילה אמר "אשר נתן להם משה" על עצם הנתינה, שהרי כאמור מתחילה לא חשב משה להנחילה לשבטים, וכמו שכתב הרמב"ן (במדבר כא, כא) "הלא תראה שאם לא בקשוהו ממנו בני גד ובני ראובן לא היה מניח שם אדם אלא שתהיה לחרבה". ובנתינה זו הופקעה זכותם של בני ראובן וגד לנחול בארץ כנען, וכן הופקעה זכותם של שאר השבטים לנחול בעבר הירדן.

והוסיף "כאשר נתן להם משה", על צורת החלוקה, שהחלוקה בעבה"י לא נעשתה ע"פ גורל אלא "כאשר נתן להם משה", וכמו כן, לא היה גודל חלקי השבטים בעבה"י שוים לאלו שבארץ כנען, ואף גד וראובן לא חלקו בשוה, וז"ל הרמב"ן פר' וזאת הברכה "שני השבטים אשר לקחו נחלתם בעבה"י לא לקחו אותה בגורל, אבל נתן להם משה כל ממלכות סיחון ועוג, ונחלתם רחבה ונסבה למעלה מכל השבטים וכו' ואפשר ג"כ כי לקחו בני גד יותר מבני ראובן, כי היו גבורים ונתן להם כל הספר והערים אשר בנו רבות מאשר לראובן, ועוד כי הם אשר בקשו הארץ ההיא תחילה כאשר פירשתי שם" (ל"ג, כ'). ובספורנו פר' מסעי כתב "כי מה שכבשו חוץ לארץ לא הוצרך לחלק בגורל, ולכן חלק משה את ארץ סיחון ועוג בלתי גורל כפי הנראה בספר יהושע, וזה כי ארץ סיחון ועוג אין בה קדושת א"י כאמרו ואך אם טמאה ארצכם, ולא היתה ראויה לגורל אשר עניינו ברוח הקודש".

וסיים הכתוב "כאשר נתן להם משה עבד ה'", שהכל נעשה ע"פ ה', וכמו שכתב הרמב"ן פר' קרח ט"ז ספ"ה וז"ל "במעשה בני גד ובני ראובן שספר הכתוב המעשה במשה בעצמו, והוא נעשה על פי השם, כמו שאמרו (להלן לב, לא) 'את אשר דבר ה' לעבדיך כן נעשה', וכתוב ביהושע (כב, ט) 'אל ארץ הגלעד אל ארץ אחוזתם אשר נאחזו בה על פי ה' ביד משה'. וכו' אינו נכון שיעשה משה דבר בחלוק הארץ אלא ברשות, כי הכל במצות השם יעשה דכתיב לאלה תחלק הארץ וגו'".

ועוד נאמר בפרק י"ג בחלוקת משה בעבר הירדן:

רק לשבט הלוי לא נתן נחלה, אשי ה' אלקי ישראל הוא נחלתו כאשר דבר לו (י"ד).

ולשבט הלוי לא נתן משה, נחלת ה' אלקי ישראל הוא נחלתם כאשר דבר להם (ל"ג).

צ"ב למה הדגיש הכתוב שהלויים לא נטלו בעבה"י כי ה' הוא נחלתם, הרי שאר השבטים - לבד ראובן גד וחצי המנשה - גם הם לא נטלו בעבה"י, ולא נטלו שם אלא בעלי המקנה שביקשו לנחול שם.

ונראה לבאר בזה, הרמב"ם בפרק י"ג מהל' שמיטה ויובל הל' י-י"א כתב:

כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען, וכו' שנאמר לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל וכו', יראה לי שאין הדברים אמורים אלא בארץ שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב וירשוה בניהם ונתחלקה להם, אבל שאר כל הארצות שכובש מלך ממלכי ישראל הרי הכהנים והלויים באותן הארצות ובביזתן ככל ישראל.

כותב כאן הרמב"ם חידוש גדול, שאזהרת "לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל" (דברים יח, א) ואזהרת "בארצם לא תנחל" (במדבר יח, כ), אינה אלא בארץ המובטחת. אך בנחלה שכבשו כדין כבוש רבים מדין "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם", אע"פ שדינה כארץ ישראל למצוות התלויות בארץ, אין נוהג בה איסור זה ורשאים הלויים לנחול בה.

עוד נראה מלשונו שם, שכתב "כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען", שאין אזהרה זו אלא בארץ כנען, ומשום ששיטת הרמב"ם שעבה"י אינה מכלל הארץ המובטחת, וכשיטת האב"ע והמאירי (שהובא לעיל). ואף שעבר הירדן נכבש בכבוש רבים, ואף הוא בכלל ארץ ישראל, אך כיון שאינו מהארץ שנכרתה עליה ברית לאברהם ליצחק וליעקב, לכן שבט לוי זכאי מן הדין ליטול חלק בעבר הירדן. אך לכאורה הדברים תמוהים, שהרי נאמר בספר יהושע מפורש "רק לשבט לוי לא נתן נחלה וגו'", הרי שמשם רבינו לא נתן לשבט לוי נחלה אף בעבה"י.

אך כך הם הדברים. רבי חיים הלוי סולובייצ'יק זצ"ל פירש, שאף שמדיני א"י שתהא נחלקת לשבטים, אך דין זה אינו אלא בארץ בגבולות האמורים בתורה, אך מקומות שנוספו לארץ ישראל מדין "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם", אף שדין אר"י להם למצוות התלויות בארץ, אבל אין דינם שיהיו נחלקים לשבטים, אלא נחלקים לכל אחד ואחד כפרט וכיחיד, ואף גרים יטלו במקומות אלה, שכל דיני חלוקת שבטים לא נאמרה אלא בארץ המובטחת. ועוד ביאר בדעת הרמב"ם שזו הסיבה שהלויים רשאים לנחול בארצות שכובשין ישראל חוץ לגבולות ההבטחה, משום שדין "לא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל" פרושו שלא יהיה ללויים חלק כשבט, שהרי ארץ ישראל מתחלקת לשבטים, ובזה נאמר שאין להם חלק כשבט, אבל בשאר ארצות שכובשים ישראל כיון שחלוקתם היא לכל אחד ואחד כפרט, בזה הלויים שוים לשאר ישראל.

ולפיכך, עבר הירדן - ששיטת הרמב"ם והסוברים כמותו - שאינה מנחלת האבות, היה עיקר דינה להתחלק לכל ישראל כיחידים ופרטים ואף ללויים, ולא כחלוקת שבטים, אך אחר שביקשו בני ראובן וגד לנחול שם כנחלה לשבטיהם, ונצטוו משה מפי הגבורה לכלול את עבר הירדן בדין אר"י לחלוקת שבטים, נשתנה דינה להיות הלויים מופקעים מחלוקתה.

ומובן היטב למה נאמר כאן "רק לשבט הלוי לא נתן נחלה", שאמנם גם שאר השבטים, לבד בני ראובן ובני גד, לא חלקו בפועל בעבה"י, אך ע"י שנטלו ראובן וגד בעבה"י ולא נחלו בארץ כנען, ממילא נתרבה חלקי שאר השבטים בארץ כנען, אך שבט לוי שלא קיבל בארץ כנען נמצא שנפסדו לגמרי את חלקם הראוי להם כפרטים ויחידים מעבה"י, וזהו שאמר הכתוב שלא נתן להם משה כי אשי ה' הוא נחלתו.

ומה שכתב הרמב"ם להלכה בהלכה י' שרק בארץ כנען אין הלויים נוחלים, ומשמע מדבריו שבעבר הירדן נוחלים, היינו לעתיד לבוא, שאמנם בחלוקת הארץ כפי שנעשתה בזמן משה ויהושע כללו את עבה"י בכלל החלוקה לשבטים ולכן הלויים לא נטלו חלק, אך בחלוקת הארץ

נחלת ארץ ישראל

העתידה יחזור הדין לעיקרו, וכל י"ב השבטים ינחלו רק בארץ כנען, כשבטים ורק שם יפקעו הלויים. ובאמת שכן מפורש בנבואת יחזקאל פרק מ"ז וברש"י לפס' י"ח שכתב "ואין עבה"י בתוך מצרים הללו כי אם ארץ כנען לבדה, וכן בגבולין הממוצרים בתורה אין עבר הירדן בתוכם" עכ"ל, וכתוב שם שינחלו י"ב השבטים בגבולות הללו שבארץ כנען.

ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו
בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצרו (תהלים קה, מד-מה)